

SZEMPONT

FUAD MUHIĆ

MIBEN REJLIK AZ ÚJ TÁJÉKOZTATÓIRODÁSKODÁS LÉNYEGE

A jugoszlávok és a Tájékoztató Iroda szervezete között 1948-ban kiobbant összeütközésnek sokkal nagyobb történelmi jelentősége volt, mint ahogy az bizonyos politikai ellentétek körüli pártközi konfrontáció esetében lenni szokott. Az összeütközés a nemzetközi kommunista mozgalom alapjaitól hatolt és ott érintette azokat, ahol a jól meggyökeredezett dogmatizmus az eszmeiség vonalán, a merev bürokratikus fölény pedig politikai vonalon veszélyeztette a szocializmus marxista és leninista meghatározását. Ezért maga az összeütközés távol állt a nemzetközi politikai viszonyokban oly gyakran előforduló véletlen összekocanásoktól. Ellenkezőleg: az összeütközés ezeknek a viszonyoknak új látókörét nyitotta meg, amelynek szélességét később a sztálinizmus leépítési folyamata is igazolja.

Miben vannak ennek az összeütközésnek az igazi okai?

Ha a kérdést mai szemszögből vizsgáljuk, szem előtt kell tartanunk a kommunista mozgalom lényegéig ható történelmi és elméleti feltevéseit.

Már a sztálinista korszakban érezhetőek voltak ezek a feltevések a III. Internacionálé működésében. 1919-ben szervezte meg Lenin a Komintern azzal, hogy folytatójává váljék a II. Internacionálé felosztásával és dicstelen bukásával megszakított munkásmozgalom szervezésének. A háború után — Lenin véleménye szerint — a mozgalmi kapcsolatokat egy jól megfontolt kommunista egységben kell felújítani, nem pedig szociáldemokrata jellegűben. Tehát a Komintern azoknak a törekvéseknek az eredménye, amelyeknek az a célja, hogy az imperializmus elleni közös harcunkban egy olyan központot hozzanak létre, amely egyesíti a kommunista pártok erőt és lehetővé teszi szorosabb együttműködésüket.

Közben Lenin már 1922-ben észrevette azt a negatív törekvést, amely fokozatosan veszélyeztette a kitűzött cél megvalósítását és felhívta a figyelmet arra a lehetőségre, hogy a Komintern eltérhet elsődlegesen elképzelt koncepcióitól. Attól kell félnünk — írja Lenin —, hogy a Komintern nagyon „orosszá” válik, ami azt jelenti, hogy a legnagyobb párt tapasztalata kötelező tapasztalatként rá ne kényszeríttessék a többi pártokra és nehogy eszmei és politikai dogmatizmussá alakuljon át. Amennyiben ez bekövetkeznék, a demokratikus pártközi szervezet helyett a Komintern egy központosított pártot felüli felépítménnyé alakulna át az elidegenült legfelsőbb politikai vezetők bürokratikus hatalmaskodásának minden negatív következményeivel.

Sajnos, Lenin aggodalma már a halála utáni első években beigazolódott. Sztálinnak rövid idő alatt sikerült a Komintern a nemzeti kommunista

pártok fölötti hatalom eszközévé átalakítania, és a demokratikus viszonyulások módszereit legelőször a politikai hatalom egyetlenegy központja határozatainak rákényszerítésével helyettesítenie, majd nyílt terrorral hatni mindazokra a vezetőségekre és egyénekre, amelyek, illetve akik bármilyen módon igyekeztek szembehelyezkedni. A pártok és kádereik között a törvénytelenességgel összekötött önkény hozta létre a bizonytalanság, rettegés és bizalmatlanság légkörét, aminek a fokozódó bürokrácián és Sztálin nemzetközi méretekben terjedő személyi kultuszán kívül más eredménye nem is lehetett. A sztálinista rémuralom korszakában a megrendezett bírósági perek, a rendőrségi zaklatások vagy az emberek egyszerű eltűnése a gyűjtőtáborokban kiterjedtek a Komintern kádereire is, és a gyűves évekig számos ismert jugoszláv forradalmárt is likvidáltak. Jó kifogás volt nemcsak a Szovjet Szövetségben, hanem a Kominternhez tartozó többi pártokban is számos kiemelkedő egyén, politikus és teoretikus osztályellenességgé való nyilvánítására a Sztálin által kiközösített osztályharc kiélezésének szükségessége. Másrészt, a törvényesség és alkotmányosság fogalmának mint az osztályellenességre nem vonatkozatható állítólagos polgári jogi kategóriáknak a semmibe vévése korlátlan alapot teremtett a proletariátus diktatúrájának a bürokrácia diktatúrájává való átalakulására és akaratának kibővülésére. A Komintern korabeli bírósági eljárások ilyen változatának Vinszskij elmélete is kedvezett, mely szerint a politikai ellenség ellen folytatott vizsgálatban szükségtelen a tárgyi bizonyíték, elegendő csak a beismerés, vagy éppen csak a bűntény feltételezése és gyanúja. Marxnak és Lenin a szocializmusról mint a munkásosztály uralmáról szóló elméletével így éltek vissza közvetlenül, mert a vagyonos osztály a harmincas években a Szovjetunióban már megsemmisült és az osztályellenesség fogalmának fokozatosan el kell tűnnie. Ennek ellenére, az osztályellenesség fogalmát Sztálin rendszeresen alkalmazta minden, dogmaival össze nem egyeztetett véleményre, különösen attól kezdődően, hogy a dialektikus és történelmi materializmusról szóló, 1938-ban közzétett írása marxista gondolkodás szabályává vált.

Ezt a dogmatizmust a Komintern ideológusai különösen abban az irányban dolgozták ki gondosan és részletesen, hogy a szocializmust csak egyetlen helyes modell alapján lehet kiépíteni, az pedig a szovjet, pontosabban Sztálin korának a modellje. A szocializmus minden más mintáját vagy mint revizionistát, vagy mint kispolgárit elvetették. Létrejött a kommunista pártok ideológiájának „köszikla egysége” élén Sztálinnal és „bölcis vezetőségével”. Idővel ez a „bölcis vezetőség” jogot formált arra is hogy egész pártok sorsáról döntsenek. Így hozta meg a Komintern a harmincas évek második felében a lengyel és jugoszláv kommunista párt feloszlására vonatkozó határozatát, mivel ezeknek a pártoknak állítólag nincsenek meg a feltételei a forradalom megvalósítására. Ezt a katasztrofális döntést Tito elvtársnak a párt élére kerülése akadályozta meg Jugoszláviában, és a vélemények szerint már ekkor megfogamzott Sztálin bizalmatlansága a jugoszláv kommunistákkal szemben.

A Komintern ilyen körülmények között egyre gyorsabban alakult át demokratikus szervezetből a sztálini diktatúra eszközévé. Sztálin azonban nem volt ügyetlen politikus, aki saját céljainak elérésére ne használt volna ki bizonyos objektív lehetőségeket. Leninnek még halála után is olyan óriási tekintélyét a nemzetközi munkásmozgalmában nem lehetett más tekintéllyel elhomályosítani, de azt ki lehetett használni annak az embernek az istenítésére, akit Lenin egyetlen igazi tanítványának tart a mozgalom. Sztálin azzal, hogy a machiavellista módszereket gyakorlatilag kulisszák mögötti politikai harcokká, megfélemlítéssé és zsarolásokká változtatta át, már a harmincas években feltételeket biztosított magának arra, hogy nézeteinek, az állítólagos igazi marxizmusnak és leninizmusnak a rákényszerítésével, fokozatos beoltásával a nemzetközi proletariátus tudatába, azt a meggyőződést keltse, hogy valójában ő a kijelölt Lenin-tanítvány, míg a régi lenini gárda többi tagja különböző módon cserbenhagyta tanítását, ezért el kellett őket távolítani a politikai életből. Lec Trockijnak és híveinek, valamint mindazoknak a nemzetközi üldözése, akik a mozgalmat teljességében elárulták, kedvezett az ilyen felfogásnak, ezért kíméletlenül meg kellett őket semmisíteni. Úgyesen használta ki Sztálin a trockizmus elleni terrort saját ideológiájának mint Lenin gondolatainak egyetlen helyes ideológiai és politikai örökségének magasztalására és nem utolsó

sorban gazdagítására. Itt az eszmeiség és a politika együtt halladt. A „kőszikla egység” dogmájának megteremtése gyakorlatilag Sztálin személyi kultuszának megtestesítőjévé alakult át. Idővel ez a kultusz mint valami „tömegkábitás” hatót tudatukra és kívülről ráerőszakolt tudománytalanságával oly mértékben kábított, hogy Sztálint a megfelelő definíciók rendszerével valójában a nemzetközi proletariátus egyedüli törvényes vezérének tartották. Ekkor a dogmatizált tudat Sztálin ellenfelei ellen fordult, ami meggyorsította a mozgalmából való eltávolításukat, sőt a negyvenes évek végéig sokak megsemmisítését, akiket mint a megrendezett bírósági eljárások ártatlan áldozatait nemsokára Sztálin halála után rehabilitáltak.

Sztálinnak ez az ügyes félvezetése, amelyet a Kominternen keresztül igyekezett valóra váltani Jugoszlávia kommunista pártjával kapcsolatban, külön kifejezésre jutott a forradalomban a szervezést felosztásáig 1943-ban. Több okból kifolyólag, különösen Jugoszlávia háború utáni két érdekerületre való felosztására vonatkozó számításaiban és ebben az értelemben a nyugati szövetségesekkel való nagyon korai szembesítési kérdésnek mellőzése végett, Sztálin nem lelkesedett forradalmunk proletár jellegéért. A jugoszláv kommunisták történelmi vállalkozását, véleménye szerint, így az egyes megszállt országokban is előforduló klasszikus ellenállási mozgalomnak kellene tekinteni, vagy népi demokratikus forradalomnak, amelynek osztályjellegét nem kell feltétlenül hangsúlyozni. Ma már ismeretesebb akadémikuskodásai harcaink partizánjelvényeivel és brigádjaink „proletár” elnevezésével szemben, úgyszintén fegyveres támogatására tett áruló ígéretei 1943-ban, végül elégedetlensége az AVNOJ második ülésének határozataival szemben. Szükségtelen külön kiemelni, hogy már ezekből az eljárásokból érezhetőek a Tájékoztató Irodával elkövetkező összeütközés körvonalai, mert vezetőségünk határozottan visszautasította a jugoszláv forradalom kívülről való vezetését és nem kell szem elől téveszteni Sztálin bosszúálló vagy — ahogy őt Lenin jellemezte — goromba, nevetlen, elviselhetetlen természetét.

A Komintern, mivel Sztálin szerint elvesztette létjogosultságát, 1943-ban feloszlatták. Ennek a határozatnak a háttérében azonban Sztálinnak az a szándéka állt, hogy a világnak a győzelem kivívása után várandó új érdekvezetekre való felosztásában egy fennálló kompakt kommunista szervezettel ne ingerelje a nyugati szövetségeseket, hanem a kérdést diplomáciai tárgyalásokkal és titkos megegyezésekkel oldja meg.

Ha ma a JKP és a Tájékoztató Iroda összeütközésének korszakalkotó jelentőségét értékeljük, nemcsak azért kell feltétlenül beszélni a Kominternről, mert az itt úgy jelentkezik, mint annak közvetlen örököse, hanem azért is, mert tapasztalataik majdnem azonosak. A Komintern rámutatott arra, hogy a nemzetközi kommunista mozgalom csak azzal, hogy proletár és felszabadító mozgalomként jelentkezik, nincs megvédve a Marx által említett politikai elidegenedéstől, épp ellenkezőleg, az elidegenedés jelentkezhett kegyetlenebb és embertelenebb formában is. Ez a Komintern szerkesztésében akkor kezdett fejlődni, amikor az erők egy sérthetetlen központban való összpontosításával a központ körül összegyűlt pártvezetőségek elváltak környezetüktől, és nem volt betekintésük annak viszonyaiba. Az elidegenülés akkor fejeződött be, amikor ezekre a vezetőségekre visszavonhatatlanul ránehezedett a legerősebb akarata, és amikor Sztálin személyes felügyelete alá helyezte pártunk kivételével valamennyi nemzeti párt vezetését a Komintern kötelékeiből. Külön jelentőségűvé válik ez a tény abban az időben, amikor mindjárt a háború után egyes államokban a szocializmus építését a háborút Moszkvában töltött vezetők veszik át Sztálin gondos felügyelete alatt, akik ezáltal elvesztették önálló fellépésük lehetőségét és nagyon goromba módon váltak Sztálin lekötöztetéseivé, aki nem tűrt meg semmiféle engedetlenséget. A jugoszláv forradalom eredetiségét éppen az őrizte meg, hogy vezetősége az egész háborút saját területén töltötte, és mert Tito elvtárs már 1937-ben figyelmeztetett arra, hogy az igazi forradalmat csak külföldről hazájába visszatérő és osztályával, párttagságával állandó kapcsolatot tartó káder tudja előkészíteni és kivívni.

Mintha semmit sem tanult volna a Tájékoztató Iroda a Komintern tapasztalataiból. Vagy talán csak más megszövegezés alatt jött létre? Első tekintetre a cél ártatlannak látszik: a Tájékoztató Irodát alapító kilenc párt (köztük Nyugat két legnagyobb kommunista pártja, az olasz és a francia) közötti köl-

csönös tájékozódás és véleményváltás a szocializmus kiépítésének kérdésével kapcsolatban. Különben a szervezetet 1947 szeptemberében alapították egy Varsó melletti gyógyfürdőben. Belgrád volt az első székhelye és itt adták ki *Tartós békéért, népi demokráciáért* című lapját is egy orosz filozófus kizárólagos szerkesztésében.

Tekintettel a korlátlan manipulációk folytatására az alig megalakult szocialista államokban Sztálin több okból kifolyólag szállt síkra egy ilyen testület megszervezéséért, amelyek közül, úgy tűnik, elsődleges volt: a Tájékoztató Iroda Belgrádban való elhelyezésével arra törekedtek, hogy a szervezet, szorosabb kapcsolatba kerülve pártunkkal, machiavellista módon idővel teljesen fölé kerekedjen, amit már Sztálin rutinmunkának tartott, mintha nem is számolt volna a sikertelenség lehetőségével.

Mi az őstörténete ennek a zavaros számításnak Jugoszláviával szemben?

Az internacionalizmus fogalma volt Sztálin fellépésének egyik alapvető ármítása a háborút követő időszakban a nyugati tőkés világ és imperializmus elleni harcában. Marx és Lenin erre a kérdésre vonatkozó nézeteit a végső-kig leegyeszsítve, Sztálin úgy vélte, hogy a nemzetközi mozgalomnak gyorsított ütemben kell megszabadulnia minden nemzeti sajátosságától és minél előbb bele kell nőnie a szocialista világközösség egységes szerkezetébe. A szocialista világközösség körvonalait Sztálin már csírájában megsejtette, melyet képzeletében a kelet-európai és balkáni szocialista országoknak a Szovjetunió körül tömörülve kellene képezni az ő közvetlen irányítása alatt. Ennek az elképzelésnek meg volt a maga gazdasági, politikai és kulturális szempontja.

A jövő szocialista közösségnek gazdasági szempontból egyféle szűkre szakosított munkamegoszláson kellene nyugodnia. A nemzetgazdaságot a nemzeti fölötti helyettesítené. Egyes szocialista országok elhagynák saját termelőerőik önálló fejlesztési politikáját, és egyoldalúlag tökéletesednének a szocialista államok közössége által diktált irányban. Sztálin kezdetől fogva pártolta azt a gondolatot, hogy Jugoszlávia alakuljon át a mezőgazdasági termékek kiszállítójává és gazdaságpolitikáját alapítsa a földművelésre és annak rokon tevékenységeire. Jugoszlávia a szükséges termékekhez az ekvivalens csere alapján jutna más országokból. Sztálinnak ez a nézete kiterjedt Jugoszláviai védelmi erőire is. Véleménye szerint a Vörös Hadsereg megvédhette Jugoszláviát az imperialista támadásoktól, viszonzásul pedig Jugoszlávia katonai kiadásainak java részét átömleszténé a többi állam közös tervén belüli gazdasági ágazatokba. Más szóval Jugoszláviának nincs feltétlenül szüksége erős hadseregre, csak egy szimbolikus fegyveres erőre. Lényegében azonban egész mások voltak Sztálin igazi szándékai: a szocialista államokat a szigorúan végrehajtott munkamegoszlás alapján egymástól függővé kell tenni, s azután valamennyit a sztálini bürokrácia érdekeinek kell alárendelni. A végső elképzelés az egyes országok gazdasági elszegényesítésére és Moszkvához, az új metropolishoz viszonyítva a provinciális státusra való lefokozására irányult.

Érdekes megemlíteni ebben a gondolatmenetben azt a módot, ahogyan Sztálin Jugoszláviával kapcsolatos mélyreható terveit meg akarta valósítani. Vegyes szovjet—jugoszláv társaságok voltak ezek a termelés különböző területein, cserében és közlekedésben. Ezek közül gyakorlatilag csak kettő kelt életre (a polgári légi forgalomban a Justa, a folyami hajózásban a Juspad). Szerkezetüknél fogva mérhetetlenül nagy hasznot hajtottak a szovjet félnek, a jugoszláv félre pedig az üzleti vállalkozás területén idővel a jellegzetes korlátolt szuverenitást kényszerítették rá. Sztálin tervei szerint az említett társaságokkal párhuzamosan alapítandó vegyes jugoszláv—szovjet banknak a feladata a jugoszláv gazdaság életrevaló szektorainak ellenőrzése, valamint az, hogy különféle pénzügyi eszközökkel alárendelje azokat a többi állam gazdaságának. Ezekben a társaságokon keresztül Sztálin külön érdeklődést tanúsított természeti kincseink kiaknázására. Amikor azonban mély felháborodást kiváltó terveit honfitársaink átvizsgálták, el kellett azoktól állnia. 1947 derekán cinikusan be is vallotta, hogy a vegyes társaságok általában a gyarmati és félgyarmati államokra nézve sajátságosak és azokat a szabadszerződéses viszonyoknak kell felváltaniuk.

Az internacionalizmus eszméjét politikai szempontból Sztálin az uralkodó kommunista pártok szovjetizálásával és gyakorlatilag egy valamilyen jövőendő világpárt ágazataira való lefokozásukkal igyekezett megvalósítani. Első lépésként Sztálin ezen az úton egyidejűleg az egyes szocialista államok (Lengyelország, Csehszlovákia, Románia, Magyarország, Jugoszlávia és Bulgária) szövetségének létrehozását tekintette. Legvonzóbb számára talán az utolsó volt, mivel még 1944-ben megszületett a gondolat egy államközösség kialakítására Bulgária és Jugoszlávia között. Bennük vélte látni azt a lehetőséget, hogy a jugoszláv forradalom eredeti jellegét beolvassza egy hibrid szövetségbe a bolgár kommunistákkal. Ezek a gondolatok szertefoszlottak akkor, amikor a bolgárok azt követelték, hogy a potenciális államszövetségben a mi hat köztársaságunkhoz viszonyítva megőrizhessék kiváltságos helyzetüket a kölcsönös egyenjogúság és nemzeti szolidaritás helyett és így Sztálin sem törekedhetett erre tovább. De egy valami mégis sikerült neki: az internacionalizmus eredeti jelentőségének — ahogy azt Marx és Lenin látták — tudatos elferdítésével fokozatosan létrehozta azokat a feltevéseket, hogy az egyes kommunista pártok minden önálló politikai vezetésre való törekvéseit nacionalizmusnak minősítse és a kispolgári mentalitás és burzsoá ideológia megújításaként pecsételje meg. A JKP és a Tájékoztató Iroda közötti későbbi összeütközésben a pártok többsége magáévá tette azt a szemléletet, és a mozgalmunk elleni első vádak egyike éppen ezen a területen mozog. A „köszikla egység” dogmává emelkedett, amit nem volt szabad kivizsgálni. Ebben a időben alig volt valaki számára megközelíthető, hogy az internacionalizmusra vonatkozó nagy frázisok mögött a legprózaibb egyeduralmi érdek bújik meg.

Végül kulturológiai szempontból az unifikált szocialista közösség látomását Sztálin a kulturális alkotás egyetlen, de minden párt számára kötelező mintán keresztül látta. Ezt a modellt szocialista realizmusnak definiálták. Eszmehordozóik a művészekről, íróktól, költőktől és gondolkodóktól a Szovjetunió eredményeinek dicsőítését követelték meg s azt, hogy azokat a jövő kiépítése egyetlen mintaképeként állítsák és hirdessék minden szocialista államban. A szovjet írók művei a művelődéspolitikai egyenlőtlenség révén gyorsan elárasztották ezeket az országokat, s azok alkotóit háttérbe szorították. A szellemi alkotások szférájában az átlagosság, unalom és szűkeség uralkodott el, tökéletes intellektuális sivárságot hagyva maga után. Nagyon kevés mű élte túl ebből az időből a sztálini konjunktúrát. A feledés vastag porrétegében merültek el ezek a művek.

Nálunk is elhangzottak a Tájékoztató Irodával való összeütközés előtt olyan vélemények, hogy a szocialista realizmust hivatalos doktrínává kell tenni. Ideológusai közül néhányan (akik közül egyesek, mint pl. Milovan Djilas, később egy halálugrással „demokratikus kommunisztákká” kiáltották ki magukat) Zdanovot mint mintaképet utánozták, s mint az alkotás minden területének bírái kezdtek fellépni. Pártunk azonban szerencsére ebben a rövid korszakban is meglátta a problémák igazi nagyságát. A szovjet vezetőség figyelmét már jóval az összeütközés előtt több esetben felhívták arra, hogy viszonyítva a mi kulturális alkotásaink és hagyományaink nagyon szerény jelenlétéhez a Szovjetunióban és a többi szocialista államban, kulturális életünkben aránytalanul nagy a szovjet művek jelenléte.

1947 végén az összeütközés körvonalai már élesebben kezdtek kirajzolódni. Sztálin stratégiájának és taktikájának alapvető vetületein már átláttak. Nem lehetett többé a nyílt figyelmeztetést kikerülni, hogy a Szovjetunió és Jugoszlávia gazdasági viszonyai kevésbé alapszanak a szocialista, mint a félgyarmati viszonyokon; hogy Sztálin hírszolgálatá jugoszláv polgárokat toboroz és hivatalos forrásaink megkerülésével szerzi be az adatokat; hogy a szovjet szakemberek olyan kiváltságos státust követelnek, amely a jugoszláv szocializmus kiépítését elősegítő emberek kommunista erkölcsével összhangban lenne; hogy vezető embereinknek a Tájékoztató Iroda lapja, a *Tartós békeért, népi demokráciáért* számára írt szövegeit rendszeresen cenzurálják, rövidítik vagy egyszerűen alapvető értelmükben ferdítik el; végül mindezek, valamint a többi megcáfolhatatlan tények alapján a Szovjetunió úgy kezd viselkedni Jugoszláviával szemben, mint a nagyhatalom a kis állammal szemben, ami legkevésbé utal a marxizmus és leninizmus szellemének alkalmazására.

Világosabbá válik az összeütközés lényege, ha ehhez még hozzáadjuk Sztálinnak azt a kivételes követelését, hogy a jugoszláv kormány a külpolitikai kérdésekben kötelezően tartson megbeszélést a szovjet kormánnyal.

A nyílt szakadást Sztálinnak a JKP KB-hoz 1948. március 28-án intézett levele jelezte. Sztálin a pártkáderekkel való érintkezésében a tőle megszokott arroganciával és parancsoló hangnemből egész sor váddal magának a jugoszláv forradalomnak a létét tette kérdésessé. A JKP a kapitalizmus visszaállításának útjára lépett — írta. — Bele olvadva a Népfrontba, elvesztette vezető szerepét a szocializmus kiépítésében. A kezdeményezést újból a magánsektor és a kulákelemek vették át. Magában a félig törvényes pártban egyre jobban tűnik el a belső demokrácia. A KB nem választott, hanem kooptált. Másrészt a rendőrség gyorsított ütemben emelkedik a párt fölé és diktátoroskodik a pártkáderek fölött. „Ezek a tények — emelte ki Sztálin levele végén — váltották ki a nép és az SZK(b)P KB-nak elégedetlenségét, és a Szovjetunió és Jugoszlávia közötti viszony megromlásához vezetnek.” Ezek voltak a szovjet katonai és polgári szakemberek visszavonásának okai, ami már néhány nappal Sztálin levele előtt elkezdődött.

Sztálin levelére a választ a JKP KB 1948. április 12-én megtartott ülésén állították össze. Tito a bevezetőben hangsúlyozta: „Eltársak, számoljanak azzal, hogy itt valamilyen elméleti vitáról szó sincs, nincs itt szó a JKP hibáiról, sem a mi állítólagos eltávolodásunkról. Nem szabad megengednünk, hogy erről vitába kényszerítsenek bennünket. Elvtársak, itt mindenekelőtt állam és állami viszonyról van szó. Úgy vélem, hogy nyomásukat ránk és országunkra ideológiai kérdésekkel igyekeznek alátámasztani.”

Sok államférfiúi bölcsességre és nagy politikai tapasztalatra utal ez a prólógus az összeütközés egész lényegének áttekintésében. A további vitákban az egész szűkebb vezetőség — két tagjának kivételével — Sztálin levele ellen nyilatkozott és ennek az egységes álláspontnak az alapján 1948. április 13-án hivatalos úton válaszoltak a szovjet kormánynak és az SzK(b)P Központi Bizottságának. Az összes vádak bizonyítékokkal való megdöntése és a további együttműködés alapjaira vonatkozó javaslatok után (elsősorban teljes egyen-jőség, bizalom és be nem avatkozás) levelünkben a következő gondolatot emelték ki: Bárhogy szereti valaki közülünk a szocialista Szovjetuniót, semmi esetre sem szeretheti kevésbé a szintén szocializmus építő saját hazáját, konkrét esetben a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságot, amelyért a legvalószínűbb emberek százezrei estek el... Sok szovjet ember él abban a hitben, hogy Jugoszlávia széles néptömegeinek rokonszenve a Szovjetunió iránt magától fakadt valamilyen, még a cári Oroszország idejéből való hagyományok alapján. Ez nem áll. Nem jött ez a Szovjetunió iránti szeretet magától, kitartóan ültették azt át a tömegekbe az új Jugoszlávia mai vezetői, elsősorban azok akiket a levélben olyan súlyosan vádolnak. Jugoszlávia mai vezetői azok, akik jóval a háború előtt sem fáradságot, sem áldozatot nem sajnálva, kitartóan tárták fel a tömegek előtt az igazságot a Szovjetunióval, beleolvadva Jugoszlávia tömegeibe a szocializmus országa iránti szeretetet.

A JKP Központi Bizottságához intézett második levelének elküldéséig (1948. május elején), Sztálin az első levél alapján, válaszukról nem értesítve a többi pártot, beindította a Tájékoztató Iroda szervezési gépezetét. Központi Bizottságunkhoz már 1948. áprilisának második felében átiratok kezdtek érkezni a Tájékoztató Iroda tagjainak pártvezetőségeitől. Ezekben az átiratokban gyakran még vulgárisabban ismétlődtek meg Sztálin levelének vádjai. Legsértőbb hangú a Bolgár Kommunista Párt Központi Bizottságának üzenete volt, s egyebek között ez állt benne: „Úgy látszik, hogy a jugoszláv vezető elvtársak egy része átvált arra az útra, amely tagadja a Szovjetunió vezető szerepét az imperializmus elleni harcban, a marxizmus és leninizmus némely alapelvei tagadásának útjára. Mélységesen valótlán és káros az a kijelentés, hogy Jugoszlávia egyedül is felszabadulhatott volna a német iga alól. Egy országban sem győzedelmeskedhetett volna a népi demokrácia a Szovjetunió és a szovjet hadsereg nélkül.”

Sztálin 1948. május elején keltezett második leveléből az elsónél is jobban hiányzott a jóízlés. Elég, ha olyan helyeket említünk meg belőle, mint az, hogy „Jugoszláviában az USA követe házigazda módjára viselkedik”.

„a jugoszláv népek hóhéranak barátai és rokonai könnyen és kényelmesen helyezkednek el Jugoszlávia állam- és pártapparátusában”. Ebből is kivüláglik az, mennyire igaza volt Moša Pijadének abban, amikor azt mondta, hogy Sztálin leveleiben legmegdöbbenőbb hihetetlenül alacsony elméleti szintjük.

A jugoszláv kommunistákat Sztálin második üzenetének különösen az a része keserítette el, ahol tagadja a jugoszláv forradalom eredeti jellegét. Levelében a Népfelszabadító mozgalomra vonatkozólag azt állítja, hogy az 1944 májusában lezajlott drvári támadás után „nehéz válságba került, és a szovjet hadsereg sietett a jugoszláv nép megszégyenítésére, szétverte a német megszállókat, felszabadította Belgrádot és így megteremtette a kommunista párt hatalomra jutásának szükséges feltételeit... Ha Tito és Kardelj elvtársak tekintetbe vennék ezt a cáfolhatatlan tényt, kevesebbet lármáznának érdemeikről, tisztesegebben és szerényebben viselkednének.”

A szemmel látható történelmi igazságnak ilyen goromba megrágalmazása és meghamisítása után az elkövetkező összeütközés méreteihez többé nem fért kétség, különösen abból kifolyólag, hogy a szovjet kormány és KB a második levél végén megtagadták küldöttségük elindítását Jugoszláviába, hogy ott a helyszínen győződjenek meg vádjaik igazságtalanságáról. Miután teljesen érthetővé vált, hogy a JKP elítélését már meghozták (amiről az egyes pártlevelek tanúsítottak legjobban), Központi Bizottságunk az 1948. május 9-én megtartott ülésén úgy döntött, hogy a Tájékoztató Iroda elkövetkező ülésén nem képviselteti magát. „Kilenc párt — hangsúlyozza üzenetünk — első levelüket már megkapta, anélkül, hogy arról bennünket előzetesen értesítettek volna, és állást is foglalt. Levelük tartalma nem maradt egyes pártok belső ügye, hanem az illetéktelen körökbe is kiszivárgott, aminek következményeként egyes államokban, mint Csehszlovákiában, Magyarországon, ma nemcsak pártunkat, hanem egész hazánkat ócsárolják. Központi Bizottságunk a Tájékoztató Iroda 1948. május 19-i megismételt felhívására sem adott pozitív választ, tehát a küldöttség visszatartására vonatkozó döntés a Központi Bizottság 1948. május 20-án megtartott ülésén visszavonhatatlanná vált.”

A további esetek logikája nagy jelentőségű történelmi eseménnyé duzasztotta az összeütközést, amelynek igazi értelme a nemzetközi kommunista mozgalomban a Sztálin haláláig tartó, különféle dogmatikus reakciók után, csak a sztálinizmus felszámolása után lepleződött le. Bukarestben 1948. június 26-án ült össze a Tájékoztató Iroda, és két nappal később közzétette a JKP-ben uralkodó állapotokkal kapcsolatos határozatát.

Sajtónkban — Sztálin és a Tájékoztató Iroda várakozása ellenére — 1948. június 30-án válaszunkkal együtt közöltük a határozatot. A tájékoztatóirodás sajtó Keleten is és Nyugaton is csak a határozat szövegét közölte.

A határozat egyértelmű visszautasítása a jugoszláv kommunisták részéről (egy jelentéktelen százalék kivételével, akik elfogadták) elosztatta Sztálin minden reményét, hogy — eddigi tekintélyét latba vetve — szakadást idézzen elő a JKP-ben, és a tájékoztatóirodás frakciót juttassa hatalomra. Sztálin az utolsó lakalmat a JKP 1948. július 21-én kezdődő V. kongresszusában látta, ahol beteges lázálmai szerint kilátás nyílt arra, hogy — titkos szavazás elvei alapján — Tito és az akkori jugoszláv vezetéség kisebbségben maradjon.

2344 küldött a JKP 468 175 tagját képviselte az V. kongresszuson. A küldöttek összetétele: 979 munkás, 525 paraszt, 102 katona, 499 értelmiségi, 154 alkalmazott, 139 egyetemi hallgató és 48 más foglalkozású személy. A delegátusok közül 227 nő volt.

A kongresszus 1948. július 28-án titkos szavazással fejezte be munkáját. 2318 küldött a 2323 szavazó közül Tito elvtársba vetette bizalmát. A szavazás utáni lelkesedésnek a spontán kitörése egyúttal Sztálin és a Tájékoztató Iroda vereségét is jelentette.

„A kongresszusunkon kifejezésre jutott egység — emelte ki Tito elvtárs zárószavában —, párttörténetünk felejthetetlen egysége záloga pártunk még erőteljesebb léptekkel való előrehaladásának mind saját fejlődése, mind pedig új szocialista hazánk kiépítése tekintetében.”

Az 1948 és 1953 közötti időszak nemcsak hazánk újabb történetének, hanem a nemzetközi kommunista mozgalomnak is egyik hősi korszaka. A

korszakra jellemző és 1949-től teljessé váló gazdasági és politikai zárlat kiterjedt a kelet-európai államokkal létrejött kapcsolatainkra is. A gazdasági zárlattal éhínséget akartak Jugoszláviában előidézni és népfelkelést szítottak a Tájékoztató Irodával való összeütközés után bekövetkezett nehézségek okozójaként megvádolt JKP vezetősége ellen. A politikai zárlatnak egy meggyorsított folyamat végrehajtásával kellene a Jugoszláv Kommunista Pártot mint a marxizmus és leninizmus árulóját és eretnekét bemutatni, amelynek teljes kiközösítése az akkori vezetőség megdöntésében és a jugoszláv társadalom „egészséges erőinek” felszínre hozatalában fog kulminálni.

Végül, a kulturális zárlaton át igyekeztek rámutatni arra, hogy a szocialista realizmus elvetésével és a polgári szellemi dekadencia elfogadásával Jugoszlávia lehetővé tette a különféle ideológiai versengését, ami elkerülhetetlenül a marxizmus és leninizmus csődjéhez vezet. A valóság éppen az ellenkezője ennek. A „szocialista realizmus” doktrínája a kulturális alkotásról „az emberi lelket átprogramozó sztálini elképzelésen alapult; melyen keresztül az ember a szocializmusban teljesen elszemélytelenedik, megtagadja személyiségét, „tömegemberré” válik (pszichológiai értelemben), elhanyagolva a marxista humanizmus alaptételét, hogy minden ember egy külön sors, amit a társadalomnak kell megszemélyesítenie és számára meghatározni a szocialista igazság megfelelő méretét, a mindennapi viselkedésben a „tipikus hős” víziójához kénytelen alkalmazkodni.

Miroslav Krleža leplezte le ezt a teljesen szellemi, erkölcsi és politikai nyomorúságban vergődő doktrínát a jugoszláv írók Ljubljanában megtartott III. kongresszusán 1952-ben.

Abban a korban, amikor a kommunista pártok a gyakorlatban ilyen módon viszonyultak egymáshoz, mindhárom folyamat bizonyos eredményekkel járt. Nem tartották becstelennek gazdasági nyomással összeroppantani egy szocialista államot, amennyiben azt a „felsőbb cél”, az önkényes „kommunizmus globális stratégiájának” érdekeiként mutatták be. Egy kommunista párt erkölcsi lejáratását igazoltnak tartották, ha azt a pártot „a fasiszta gyilkosok, bérencék és kémek kezében” levő szervezetnek tekintették (a Tájékoztató Iroda 1949-ben meghozott második határozata). A saját forradalmi és törvényesen megválasztott kormánya (amely népszavazással döntötte meg az ellenforradalmat) elleni népfelkelésre való buzdítást normálisnak tartották, ha azt az „egészséges erőkhöz” intézték. Társadalmi életünk minden területén sorolhatnánk ezeket az „amennyibeneket” arra való tekintet nélkül, hogy valamennyi csődöt mondott, mielőtt még megjelent volna. A légkör vég-sőig radikalizálódott. Nincs csak a tájékoztatóirodás körök biztató a jugoszláv forradalom közeli vereségében, hanem u nyugati reakció is, abban reménykedve, hogy hazánkban sor kerül a kapitalizmus restaurációjára. Jugoszlávia gazdasági nehézségeit 1949 és 1953 között politikai zsarolásra is megpróbálták kihasználni, harcukat pedig általános szovjetellenes hisztérikus politikai folyamattá átalakítani. Pártunk azonban — elegendő történelmi elvszerűséggel rendelkezve — ellenállt minden ilyenfajta számításnak. Bár a vég-sőig kedvezőtlen viszonyok közepette, a nyugati országokkal a műszaki támogatásra vonatkozó szerződések megkötése kizárólag a kölcsönös gazdasági érdekek alapján jött létre. Másrészt a Kelet és Nyugat támadásaikkal kapcsolatos párbeszédekben minden válaszuk világosan elválasztotta a leninizmust a sztálinizmustól. A jugoszláv kommunisták sem akkor, sem később nem azonosították Lenint Sztálinnal, a Lenin által bejelentett és később Sztálin által kivitelezett szovjet rendszer lényegét, a demokratikus centralizmus lenini elvét a sztálinista centralizáció gyakorlatával. Nem fogadták el azokat a módozatokat, amelyek révén a nyugati reakció a JKP és Tájékoztató Iroda közötti összeütközést a nemzetközi kommunista mozgalom kiengesztelhetetlenül egymásra uszított frakciójának, áramlatának és szövetségesének stratégiai területévé akarta átváltoztatni.

Ezért a Tájékoztató Irodával való összeütközés korában a JKP helyzete kifejezetten kétértelmű, de ugyanakkor a mód, ahogy azt pártunknak sikerült megoldania, nem kétértelmű. Minél jobban bonyolódott az összeütközés, annál inkább növekedett egyik részről a sztálinista nyomás. A másik oldalon viszont a nyugati kapitalizmus nem tért el törekvéseitől, amelyek nem ritkán a hagyományokra és a nacionalizmusra hivatkoztak. A JKP mind-

két fronton határozottan nemet mondott. Ha ma összegezzük ennek a döntésnek történelmi megvalósítását, azt látjuk, hogy azok a szocializmusnak egy új távlatához vezettek, melyet a jugoszláv kommunisták sohasem szándékoztak mint kötelező formát rákényszeríteni, de ha veszély fenyegetné, mindig védelmére kelnének. Ebben a távlatban, vagyis azzal párhuzamosan jöttek létre az öngazgatás eszméi és az el nem kötelezett politika eszméi.

Ma is elhangzanak olyan vélemények, hogy Jugoszláviában az öngazgatás mint valami „politikai csakazértis” fejlődött ki a sztálinizmussal szemben, a forradalom utáni első években kialakult saját államiságunkkal szemben. Ehhez még hozzá kell adni az ún. új baloldalhoz tartozó néhány önkényes „radikális marxistánk” nézeteit is, amelyek szerint a sztálinizmus felhasználása 1948-ban nem volt más, mint „antisztálinista sztálinizmus”, vagy — az ő szótáruk pontosabb meghatározásában — a sztálinizmusnak a hazai programban való elrejtése a sztálinizmus nemzetközi programban való felhasználásával. Ebből a „radikális kritikusaink” által elnevezett závaros dialektikából az öngazgatás nem mint a forradalom gyermeke született, hanem „a párt újévi ajándékaként a munkásosztálynak” a negyvenes évek átmene-tében az ötvenes évekbe.

Mindkét megállapítás sztálinista beállítású. Sztálin élete végéig az előzőleg említettekkel hajszálpontosan azonos álláspontokat hangoztatott: a jugoszláv kommunisták azért, hogy neki személyesen és a nemzetközi kommunista mozgalomnak kárt okozzanak, belebocsátottak a szocializmus „más” modelljeinek kieszelésébe, és az ilyen vállalkozás végső célja belső diktatúrájuk elrejtése a demokrácia és öngazgatás zengzetes frázisai alatt. Eppen ezért egyes „radikális marxistáinkat” emlékeztetni kell arra, hogy programjuk, „minden létezőnek kíméletlen kritikája”, nem szabadalmazott találmány a jugoszláv szocializmusban.

A történelemben az 1949 és 1953 közti időszak „a sztálinista terror második hulláma” néven vált ismeretessé. Míg az első hullám 1935-től 1940-ig a Szovjetunióra korlátozódott, a második minden szocialista országra kiterjedt és sok kiváló ember sorsát pecsételte meg. A rémuralom célja mindenáron megakadályozni a „jugoszláv példa” befolyását a sztálini domináció kereteiben megőrzendő kommunista pártokra. Ezúttal a rémuralomhoz hozzájárult az 1949-ben kezdődő s csaknem Sztálin 1953-ban bekövetkező haláláig tartó, bírósági eljárások látszatát keltő formális-jogi külsőség. Koco Orodzeunak Albániában, Rajk Lászlónak Magyarországon és Trajcsó Kosztovnak Bulgáriában megrendezett pöre jelezte a nyitányt. A befejezést viszont a tizennégyek monstre pöre 1952-ben Csehszlovákiában. Kőjátékként megrendezték a bírósági eljárásokat Romániában, Lengyelországban. Ezek az eljárások valószínűleg folytatód-tak volna 1952 után is, ha a prágai pert követően Sztálin nem halt volna meg oly gyorsan. Kelet-Európában újból úrrá lett a rettegés. Nyugaton kárörvendően ünnepelet a reakció: Nem igazolódtak-e be állításaink, hogy a sztálinizmuson kívül nem lehet valamilyen más szocializmus? — hangoztatták ideológusaik. Ezzel szemben a haladó körök mélyen elgondolkodtak. Valójában érthetővé vált, hogy a Tájékoztató Iroda és a JKP közti összeütközés nemcsak a kommunista pártok közösségének belső családi perpatvara, hanem a szocializmus új távlatai megnyitásának szempontjából korszakalkotó jelentőségű. Nyilvánvaló volt a sztálinizmus kikezdése, de nyilvánvaló volt az is, hogy éppen a jugoszláv példa rendítette meg a sztálinizmusnak mint a szocializmus fatális lényegének az álláspontját. Ezért a bírósági perek a modern történelem sötét foltjai maradnak, ugyanakkor végét is jelezték a kommunizmus humanista lehetőségei fölé emelkedett elnyomó rendszernek.

Milyenek voltak a sztálinista rémuralom második hullámának feltevései?

1947 végén, mindjárt a JKP és a Tájékoztató Iroda közti összeütközés jelei után, ebben a beteges munkában külön jelentőségű két tényező gondos kombinációjával készítették elő őket. Egyik részről a II. világháború egykori szövetségesei között hirtelen kielezhető hidegháború volt ez; a másik részről azoknak a politikai és ideológiai feltételeknek a fokozatos előkészítése, amelyekkel Jugoszláviát úgy kell bemutatni a nemzetközi kommunista mozgalomban,

mint azt az országot, ahol a kapitalizmus felújítása (a későbbi verziókban még a fasizmusé is) már nagy méreteket öltött és éppen ebből kifolyólag tudatosan és rafinált módon vállalta a trójai faló hódító szerepét a népi demokrácia országában. Most sem bíztak semmit a véletlenre. A Tájékoztató Iroda elidegenült központjában 1948-ban megkezdődött az „áldozati bárányok” kiszemelésének folyamata a Kominternhez tartozó majdnem minden kommunista pártból. Az eljárások azonosak voltak az 1936 és 1940 közti első rémuralom hullámméval. Legelőször is a legfelsőbb vezetők választották ki az egyént vagy csoportot azzal az indoklással, hogy az illető „pártnak” magas rangú politikai eljárásra van szüksége. A legkisebb gyanú is elegendő lehetett a politikai eljárásra, a vád elvett rendszerint az ún. objektív felelősség tartalmazta, anélkül, hogy a vádlót megkérdézték volna a szubjektív indítékok létezéséről, hanem kizárólagosan a vádlott és az inkriminált fél közti — közvetett vagy közvetlen — kapcsolat jelenlétéről. Egyes tárgyalásokon pl. mint a vád legfőbb bizonyítéka az lesz, hogy a spanyol háborúban 1939-ig a vádlottak a jugoszláv harcosokkal való meghitt barátkozás során a nemzetközi brigádokban „trockista—titoista összeesküvést” szöttek, noha még ekkor senki sem látta előre a sztálinista politika későbbi páfordulását.

A folyamat további lépése az ilyen kiragadott tények mesterségesen kialakított egységbe való összekapcsolása azzal a céllal, hogy a vádlott minden előbbi forradalmi tevékenységét számítással irányította a kommunista pártok „kőszikla egységének” aláadására, és hogy már előbb megfontolva kapcsolatot teremtett a „titoistákkal”, „anarchistákkal”, „trockistákkal” és a nemzetközi munkásmozgalom többi renegátjával. A per előkészítésének befejező szakaszában majdnem kötelező volt a vádlott Jugoszlávia valamelyik neves párt-, állam- vagy katonai vezetőjével való kapcsolatainak lenyomozása 1949-ig (amikor ezek a perek elkezdődtek), mert Jugoszláviát a kapitalizmus szolgálatába szegődött országgént könyvelték el, amely kilépett a szocialista államok szövetségéből, ezért automatikusan „imerialista kémnek” és az idegen hírszerző szolgálat ügynökének minősítették. Így a két részről, „a vizsgálatból és bírósági tárgyalásból” álló bíraskodás felépítésének elég tág kerete jött létre.

Visinszkij elmélete (a beismerés elegendő a bűntett bizonyítására) alapján a vizsgálati szervek az igazságszolgáltatás beavatkozása esetén — tekintet nélkül a polgári jogok alkotmányos és formális-jogi törvényes biztosítására — szabad kezet kaptak a vádlott személyiségének megtörésére és a nyílt tárgyaláson neki szánt szerepre való felkészítésére. Az ezeket a pereket túléltek későbbi vallomásai kétségtelenül igazolták a fizikai és pszichikai kényszer kombinációját, aminek a vizsgálat alatt a vádlott „agymosása”, személyiségének a teljes tehetetlenség és erkölcsi megsemmisülés állapotába való hajszolása volt a célja. Minden vizsgálatot Sztálin nyomozóinak felügyelete alatt és utasításai szerint folytattak le, akik a háború előtt lezajlott nagy moszkvai perekben szerzett tapasztalataikat kiadósan alkalmazták a sztálinista rémuralom második hullámaiban is.

A megtörés eljárása már a letartóztatás előtt megkezdődött. A politikai áldozatként kijelölt személynek bizonyos idővel már szabadságától való megfosztása előtt egyre fokozódóan kiközösítésével, az összejövetelekről való kihagyásával, a magántalálkozások kerülésével, rendőrségi megfigyelésekkel és minden nyugtalanságot, félelmet és rettegést előidézhető eszközzel hallgatólagosan tudtára adták, hogy gyanús. Ezt a kínzó lelkiállapotot tudatosan fokozták addig, hogy személyiségén úrrá vált a bizonytalanság és a jövőtől való félelem, így már előre felkészítették a megtörésre. Egyesek megkönnyebbülésnek vették a letartóztatást, azt remélve, hogy végül megismerik az ügy valódi állapotát és rövid kihallgatás után, amelynek folyamán, ahogy hitték, beigazolódnak a bűnösségükkel kapcsolatos tévedés, és visszatérnek a mindennapi életbe.

Semmit sem bízott azonban a sztálini bürokrácia a véletlenre. A per megtervezésének tökéletesnek kellett lennie, mint egy számtani műveletnek, amelyben minden ismeretlen fokozatosan eltűnik és a végén kijön a pontos eredmény. A vizsgálat politikai megoldozással kezdődött. A letartóztatott elé élete és munkája bizonyos tényezőinek olyan magyarázatát tárták, amilyen megfelelt a bírósági játéknak és lelkileg úgy hatottak rá, hogy azt saját beismerésének fogadja el. Mivel hibáit megcáfolhatatlanul megállapították, a párt

áldozatot követel tőle, hangoztatták a meggyőzés elején, tehát az elkövetkező per nem is lenne klasszikus per, inkább az együttműködés formája közte és a párt között. A párt nem hibázhat, de meg is bocsáthat. Ezért a büntetés foka, hangoztatták a vizsgáló bírák, az illető magatartásától függ. A büntetés lehet relatíve enyhe és végső fokon nagyon szigorú. A per valójában a pártöntudat ellenőrzése, aminek a mércéje pedig a beismerés. Amennyiben a beismerés elhúzódik, olyan mértékben válik szemmel láthatóvá, hogy a vádlott egyre mélyebben süllyed a párt elárlásában és vele szemben alkalmazni kell a pártigazságot minden szigorával.

A kihallgatás első szakasza rendszerint sikertelen volt, mivel a gyanúsítottak a vádirat megismerését követő első megrázkódtatás után bűnük beismerését visszautasították. A kihallgatás ekkor más rendszerre tért át. A vádlottat az elszigetelés részletesen kidolgozott különleges rendszere alá vetették, amelyben a kényszer eszközei jelentős szerepet kaptak. Éjjel-nappal tartó kihallgatások következtek a vizsgálók állandó változtatásával. A test pontosan meghatározott helyzete a cellában való tartózkodás alatt, a család állapotáról kiagyalt adatok közlése és annak további sorsával kapcsolatos állandó fenyegetések és a megtörés többi módszere arra irányult, hogy a vádlottban kiváltságot a teljes tehetetlenség elhagyatottság és akaratnélküliség érzését, fokozatosan csökkenjen ellenállása és végül maga kérje a per minél gyorsabb megindítását. Hasonlóan az elsőhöz, a sztálinista rémuralom második hullámának tapasztalatai is tragikusak voltak; ilyen eljárást a vádlottak közül senki sem állt ki és előbb vagy utóbb, de minden esetben áldozatává vált durvaságának és embertelenségének. Pszichéje minden területe állandó felügyelet alatt állt, ő maga pedig állandó révületben volt. Csak így lehetett hozzálátni a fő cél megvalósításához: Kicsikarni a beismerést, lefektetni egy nyilvános politikai rendezvény alapját.

Ebben a lelkiállapotban a vádlottak kétféleképpen viselkedtek. Egyesek idővel valójában kezdtek hinni saját hibáikban és vádolni kezdték önmagukat (voltak olyanok, akik Sztálin halála után visszautasították a kegyelmet és azt tartották, hogy lelkiismeretesen ki kell tölteniük a kiszabott büntetést). A többség azonban a vizsgálat borzalmas nyomására tett beismerő vallomást, eljutva a kétségbeesésnek arra a pontjára, ahol minden megoldást passzívan elfogad, ahol a személyiség a nemlétezés élményén keresztül bomlik fel.

A nyomozásban tehát a beismerés volt az egész per további megrendezésének előfeltétele.

Magának a pernek pedig a rendezőkkel, színpadi felügyelőkkel, forgatókönyvírókkal és természetesen a szerepeket részletesen és pontosan betanult színészekkel valamilyen beteges színielőadáshoz kellett hasonlítani. A vizsgálóbírák úgy jelentek meg, mint akik mindezt összeegyeztetik. Hetek, sőt hónapok fárasztó munkája volt szükséges ahhoz, hogy a bemutatót megelőző végtelen próbákon a beismerés szövegét bevessék a vádlottak agytekervényeibe, mert a bemutatót kifogástalanul kellett eljátszani a tervezők láthatatlan segítségével. Legelőször a vádlottak külön-külön vésegették beismerésük minden pontját és vesszőjét emlékezetükbe, majd bekapcsolták őket a per szereplőinek tágabb egységébe. Az egyén szerepe szigorúan be volt programozva. Meggyőzőleg kellett hatnia, egy mozdulattal sem kelthetett olyan benyomást, hogy nem úgy érez, ahogyan beszél. Ellenkezőleg: a lelkesedés legmagasabb fokát követelték meg. A per szereplőjének önmagát kellett megvádolnia és kérnie a legszigorúbb büntetést. Másrészt, védője gyakran élesebb vádlójánál. A védő valójában az után nyomoz, amit a vádirat nem tartalmaz és a pernek olyan befejezésére törekszik, amilyenek védenek személyiségét erkölcsileg és politikailag megsemmisítheti. A vádlottaknak szintén tudtukra adták, hogy az első fokú ítélet megfelebbezését még csak meg sem említhetik. Egy politikai perben, amelyben Sztálin személyesen is érdekelt, ahogy a vizsgálóbírák hatottak rájuk lelkiileg, a fellebbezés megengedhetetlen diverziót jelentene. Mivel Sztálin nem tévedhet, úgy az ő szelleme által irányított igazságügy sem. A nyomozás végén, amikor már az előadás színrehozásának minden kelléke készen állt, jelen voltak a magas rangú vezetők is, hogy meggyőződjenek annak kifogástalan előadásáról. Az ez alkalommal lefolytatott beteges pszichológiai játékban a vádlottakat még bátorították is, hogy „minden jóra fordul, ha szerepük követelményeihez tartják magukat”.

habár sorsukról már előre döntöttek. Helyzetük is lényegesen megjavult azért, hogy a főtárgyaláson a testi és a lelki kínzások nyomai eltűnjének. De ugyanakkor figyelmeztették őket arra is, hogy vizsgálóik a per egész ideje alatt a tárgyalási terem kulisszái mögött tartózkodnak és a szünetekben érélyes beavatkozással meggátolnak mindennemű eltérést a kiosztott szerepüktől.

Valójában így is volt. A főtárgyalás formálisan nyilvános volt, főleg azért, mert a per rendezői biztosak voltak abban, hogy minden az előirányzott program szerint fog lezajlani. Egy programszerű vádirattal kezdődik el a per, amelynek már az első mondatai eloszlatták a szereplőkben a kedvező kimenetel reményének minden sugarát, amennyiben ilyen remények már előbb is táplálták őket. Jellegzetes sztálinista szótáruk volt: megfogalmazásaiban kegyetlenül goromba, a kiigyalásokban könyörtelenül lelkiismeretlen, a fenyegetésekben a barbárságig vad. Ezen elemek görgetegének kellett nemcsak a vádlott személyiségét felingerelni, hanem az egész nyilvánosságot is, és a közvéleményt is azzal, hogy az hajtsa végre a vádlott teljes erkölcsi és politikai meglinccselését. Részben még keresztül is vitték a nyilvánosságnak ezt a rossz politizálását. Arthur London említi meg, hogy Prágában 1952-ben a megtartott ítélet előtt két teherkocsira való távirat és levél érkezett, amelyekben halálos ítéletet követeltek minden vádlottra.

A vádiratok legnagyobb számában a tárgyi bizonyítékokat meg sem említették. A halálba vagy a hosszan tartó raboskodásba vezető útra elegendőnek bizonyult a beismerés is. A perek szervezői szerint a beismerések kifogástalanok. A vallomásokban sehol ellentmondás, sehol ellentét a többi vádlott vallomásával. Trajcsó Kosztov volt az egyetlen kivétel. Miután a per első részében mindent tagadott. Így jelezte azt, hogy vallomását kényszerhatás alatt tette. Ezzel a sztálinista bürokratikus szerkezet számára elképzelhetetlen botrányt idézett elő. A hangerősítőket a kulisszák mögötti szervezők abban a pillanatban kikapcsolták, majd a nap folyamán Kosztovot megdolgozták, úgyhogy a per folytatásában beismerte mindent, amit követeltek tőle.

A jugoszláv példától való megfélemlítés értelmében a Tájékoztató Iroda által reprezentációsak minősített perek a fővádlottak halálos ítéletének meghozatalával végződtek. Ilyenek az albániai, magyarországi, bulgáriai és csehszlovákiai esetek, amelyekben 11 halálos ítéletet hoztak. A büntetést gyorsan és hatásosan, legfeljebb egy héttel az ítélet meghozatala után végrehajtották. Borzalmasan hat ma Arthur Londonnak a prágai perre való visszaemlékezése, különösen a rész, ahol a kis csukott autó vezetője két utasához fordulva azt mondja: „Ma ebben a kocsiiban tizennégy embert viszek. Mi hármunkat és azt a tizenegyet, akiknek hamvait felakasztásuk és elhamvasztásuk után ebben a zsákban visze szétszórni a Vltava fölött.”

PALINKÁS József fordítása